

İÇ ASYA’NIN KÜLTÜREL KÖPRÜSÜ: UYGURLARIN MOĞOLLARLA ETKİLEŞİMİ

Başak Kuzakçı*

Öz

Uygurların tarihsel yolculuğu, farklı dönemlerin birbiriyle ilişkisiz bir şekilde ele alınması nedeniyle çoğu zaman parçalı bir görüntü sunar. Ancak Uygurların köklü geçmişini anlamak için bu dönemler arasında bir bütünlük kurmak ve onları birleştiren temel unsurları keşfetmek gereklidir. Orta Çağ’da yaşadıkları dönüşüm, yalnızca kültürel ve siyasi bir değişim değil, aynı zamanda kimliklerini şekillendiren çok yönlü bir süreçtir. Konar-göçer Türk gelenekleriyle başlayan Uygur tarihi, Kağanlık dönemiyle (MS 744-840) önemli bir kırılma noktası yaşar. Bu dönemde, Çin medeniyetinin politik etkisi, Soğd tüccarlarının ekonomik ve kültürel nüfuzu ve Maniheizm’in dinî öğretileri Uygurların yaşamını derinden etkiler. Fakat Kağanlık döneminin sona ermesiyle başlayan diaspora süreci, Uygurların daha geniş bir kültürel yelpazeye dahil olduğu, Budizm ve Nesturî Hristiyanlığı gibi farklı inançlarla karşılaştığı ve Turfan, Tarım havzasındaki yerel topluluklarla etkileşime geçtiği bir dönemdir. Bu çok katmanlı dönüşüm süreci, Uygurların tarih boyunca kendilerini yeniden tanımlamalarına olanak tanıyan bir dinamizm yaratmıştır. Nihayetinde, Moğol İmparatorluğu’nun yükselişiyle birlikte Uygurlar, bu yeni güç merkezinin etkisi altında yeni bir sosyal ve siyasi kimlik inşa etmeye başlamıştır. Bu çalışma, Moğol İmparatorluğu’nda Uygurların rolüne ve değişimine odaklanmaktadır. Dönemin seyahatnameleri ve tarihî

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye, basakkuzakci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8730-1898.

kanıtları üzerinden Uyğurların sadece idari rolleri değil kültürel etkileşimi de değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyğur, Moğol, İç Asya, Kara Hitaylar, Cengiz Han, Barçuq.

The Cultural Bridge of Inner Asia: The Interaction between The Uyghurs and the Mongols

Abstract

The historical journey of the Uyghurs often presents a fragmented image, as different periods are examined in isolation. However, to understand the rich legacy of the Uyghurs, it is essential to establish continuity across these periods and uncover the unifying elements of their history. The transformation they experienced during the Middle Ages was not merely a cultural and political shift but a multifaceted process that shaped their identity. The history of the Uyghurs began with their nomadic Turkic traditions and reached a critical juncture during the Khaganate period (AD 744-840). During this time, the political influence of Chinese civilization, the economic and cultural impact of Sogdian merchants, and the religious teachings of Manichaeism profoundly influenced Uyghur society. However, the end of the Khaganate marked the beginning of a diaspora period, where the Uyghurs engaged with a broader cultural spectrum. This era saw their interaction with diverse faiths, such as Buddhism and Nestorian Christianity, and their integration with local communities in the Tarim Basin. This multi-layered transformation process created a dynamic framework that enabled the Uyghurs to redefine themselves throughout history. Ultimately, with the rise of the Mongol Empire, the Uyghurs began constructing a new social and political identity under the influence of this emerging power center. This study focuses on the role and change of the Uyghurs in the Mongol Empire. The administrative roles of the Uyghurs and their cultural interactions are evaluated through travelogues and historical evidence from the period.

Keywords: Uyghur, Mongol, Central Asia, Khitans, Genghis Khan, Barchuq.

Giriş

Uyğur Kağanlığı'nın bozkırda dağıldığı dönemde, modern Moğollar üç ana gruba bölündü. İç Asya tarihinin bu dönemi özellikle karmaşık bir yapıya sahipti. Birçok yönden, 350 yıllık bir kaos dönemi Moğol imparatorluk dönemine yol açtı.¹

¹ Geng Shimin, "Uighur Kingdom Of Kocho", *History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV*, Ed. M.S. Asimov ve cc. Bosworth, Paris, Unesco, 1998, s.200.

Tang Hanedanı², Uygur Kağanlığı döneminden itibaren gerilemekteydi. 755'te başlayıp 769'a kadar süren Çin kırsalını ve ticaret kentlerini derinden etkileyen An Luşan İsyanı ve yine ticaret merkezlerinde başlayan ve Tang Hanedanı'nın Müslüman dünya ile ticaretini büyük ölçüde saran, Çin'deki sosyal düzeni alt üst eden Huang Cao İsyanı (874-884)³ idari düzeni ortadan kaldırdı. İsyen dönemlerinin yarattığı kıtlık ve sosyal baskı nedeniyle Tang Hanedanı resmen 907 yılında çöktü.⁴ IX. yüzyılın ikinci yarısında İç Asya'daki güç boşluğunun ardından Toharlar ve Soğdlar geçici olarak Turfan, Tarım havzasının mirasçıları gibi göründüler. Uygurlar, Kağanlığın yıkılması üzerine doğu bölgesine doğru göç ettiler. Bu sırada İslamiyet'i kabul eden Türk boyları, İç Asya'nın ve Tarım havzasının batı kısmının kontrolünü ele geçirdi. Uygurlar bu artan bölgesel karmaşıklığa göre farklı siyasi pozisyonlar aldı ve kimliklerini yeniden şekillendirdiler. Onların şekillenen yeni kimliğinde ise üç faktör vardı: Maniheizm, Soğd ve Çin kültürleri. Nitekim, Kağanlığın IX. yüzyılın ortasında çöküşünden sonra Uygurlar üzerindeki bu etkiler kuvvetlendi ve Tarım havzasındaki Budist, Nesturî kültürü, Uygur kültürüyle harmanlandı.

Uygurların konar-göçer Türk geleneklerinden dönüşümü X. yüzyılda şekillendi. Siyasi bakımdan büyük istikrarsızlık içindeki Turfan-Tarım havzası ve Gansu koridorundaki Uygur boylarının varlığını sürdürmesi bölgedeki güçlü kültürel unsurlarla uyum becerilerine bağlıydı. Yine de bu değişime rağmen Uygurlar olarak tanımlanmaya devam ettiler. 1020'lerin ortalarında ve sonlarında ve 1060'ların sonlarında veya 1070'lerin başlarında Tibet-Burma Tangutları tarafından ele geçirilmeden önce, Gansu koridorunda ve biraz batıda Dunhuang'da yaklaşık 200 yıl yaşadılar. Tangutlar Gansu koridorunun güneybatısında ve XI. yüzyılda bölgede hakimiyet kurmaya başladılar. Böylece Uygurlar iki grup olarak adlandırıldı: Gansu Uygurları ve Turfan Uygurları. Coğrafi bakımdan birbirlerine çok yakın olan bu gruplar, benzer dönüşümler yaşadı. Her iki grup için de asgari düzeyde kullanılabilir kaynaklara sahiplerdi.⁵ Turfan'a yerleşen Uygurlar, Turfan'da mukim modern Uygurların tarihi miraslarının bir parçasıdır. Ayrıca, en uzun süre varlığını

² Herbert Franke ve Denis Twitchett. "Introduction" In *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke ve Denis Twitchett, ss. 1-42. New York, Cambridge University Press, 1994, s.5.

³ Nicolas Tackett, *The Destruction of the Medieval Chinese Aristocracy*, Leiden, Harvard University Asia Center, 2014 s. 187-234.

⁴ Michael R. Drompp, "Geopolitical Change in East Asia and Inner Asia After the Crisis", *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire*, Leiden, Brill, 2005, s. 197-207.

⁵ Michael R. Drompp, *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire: A Documentary History*, Leiden, Brill, 2005, s.113-119; Geng Shimin, "Uighur Kingdom Of Kocho", in *History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, Pt. Ed. M.S. Asimov ve ce. Bosworth*, Paris, Unesco, 1998, s.200.

sürdüren siyasi grup olduğu için Moğol İmparatorluğu'na kadar Uygurlar üzerine olan literatürün büyük bölümü Turfan grubuna odaklanmaktadır.

Uygurların Moğol egemenliğine geçişi bir bakıma Moğol dönemine kadar bölgeyi kontrol altına alan Kara Hıtayların gelişyle başlar.⁶ Moğol yönetimine gönüllü olarak boyun eğen ilk topluluklardan olan Uygurlar, Moğol imparatorluk sisteminde kısa sürede hüsn-ü kabul görmüşler ve imparatorluk diplomasisinin ve kitabedinin yürütücülerinden olmuşlardır. Edebi geleneğe ve yazılı kültüre sahip Uygurların seçkin tabakaları, Uygur kültürünün bazı önemli unsurlarını Moğol imparatorluğuna aşlamak ve iletmek için de hizmet ediyordu. Nitekim güçlü bir konar-göçer geleneğe sahip olan Moğolları şekillendirme sırası şimdi Uygurlardaydı.

Kağanlığın Ardından Uygurlar: Yeni Bir Çağın Başlangıcı

840 yılında bozkırdan kaçan en kısa ömürlü grup, Çin'in kuzey sınırına doğru hareket edenlerdi. 843'te zayıflamış Tang Hanedanı, sınırda Uygur tehdidini söndürmek için büyük bir ordu kurmayı başardı. Çinlilere direnen Uygurlar bölündü ve Çin'in çeşitli bölgelerine dağıldı yahut Tang ordusu tarafından dağıtıldı.⁷ Uygur boylarının bir kısmının Çin'e doğru göç etmesi, onların Çinlileşme düzeylerini ortaya koymaktadır.⁸ Çinlileşme, Kağanlık döneminde evlilik ritüellerinde bir hedef hâline geldi. Uygurlarla evlenen bir Çin prensesi, "medenileştirici bir etki" olmayı başaramadığı ve iki güç arasında barışı sağlayamadığı için Uygurlardan kurtarıldığında aşağılandığını ifade etmektedir.⁹ Barışı sağlamada kısmen başarısız olmuş ve belki de Uygurları tam olarak "medenileştirmemiş" olsa da içlerinde bir miktar değişim vardı. Uygurlar, daha önce gelen küçük gruplarla yaşanan birkaç küçük çatışma dışında, nispeten barışçıl bir şekilde Çinlilerle uyumlu bir siyaseti tercih etmişti. İlginçtir ki IX. yüzyılda Çin'in kuzeyine doğru olan ilk göç grubuna Ormızt adında bir şef liderlik ediyordu. Bu isim Soğd kökenliydi ve Drompp, bunun "Uygurlar arasında Soğdların ve Maniheizm'in büyük etkisini" yansıttığını belirtmişti.¹⁰ Böylesine büyük bir grubun barışçıl bir şekilde gelişi iki şekilde yorumlanabilirdi. Birincisi, Uygurlar o kadar zayıflamışlardı ki Çin sınırına baskın düzenlemenin bir avantajını görememişlerdi. Fakat bu çıkarım, aynı dönemde daha küçük Uygur boylarının Çin'e baskın düzenlemiş olması nedeni ile geçersizdir. İkincisi muhtemelen Uygurların barışçıl

⁶ Herbert Franke ve Denis Twitchett, "Introduction" In *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke ve Denis Twitchett, ss. 1-42. New York, Cambridge University Press, 1994, s.120-121.

⁷ Michael R. Drompp, *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire: A Documentary History*, Leiden, Brill, 2005, s.118-119.

⁸ Colin Mackerras, "Uygur-Tang Relations, 744-840", *Central Asian Survey* C.. 19, S. 2, 2000, ss. 223-234.

⁹ Michael R. Drompp, *a.g.e.*, 2005, s.19.

¹⁰ Michael R. Drompp, *a.g.e.*, 2005, s.40-41.

bir şekilde gelme kararında konar-göçer Türk geleneğinden uzaklaşma hareketi etkendi. Konar-göçer stratejisinin artık Uygur liderliğinin tek yaklaşımı olmadığı Uygurların barışçıl bir şekilde gelmesiyle değil, aynı zamanda ilk göç dalgasından kısa bir süre sonra gelen bir grup Uygur'un Çinlilere yaptığı iki taleple de karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Sınıra kaçan ikinci boy grubunun lideri Oga Kağan'ın Çinlilere yaptığı ilk talep, bir şehri "ödünç almak" oldu.¹² Çinliler, böylesine radikal bir izin için tarihsel bir emsalin olmamasını gerekçe göstererek bu talebi reddettiler.¹³ Ayrıca Uygurların daha fazla yerleşik hâle gelmesi, Maniheizm'in güçlü etkisindendi. Bu talepte Uygurlar, konar-göçer bir yaşam tarzından belirgin bir uzaklaşma hareketi gösterdiler. Drompp, Oga Kağan'ın tavrını, göç kampında Uygurlarla evli bir Çinli prensese sahip olmalarından kaynaklandığını öne sürmektedir.¹⁴ Rehin bir prenses bu cesur istekte bir etken olmuş olabilirken aynı zamanda Çinlilere de bir şekilde yakın hissetmiş olmalıydılar. Aksi takdirde, ilk etapta Uygurlar sığınmak için sınıra kaçmazlardı. Sınırdaki bu olay, Uygur dönüşümünün bir yönünü gündeme getirmektedir. Maniheizm'i benimsemenin motivasyonunun bir kısmı başlangıçta Çinlilerden bağımsızlık iddia etmek olabilirken edebi hayatın ve geleneklerin gelişimi ve yerleşik hayat tarzına yönelik etkisi, Uygurları birçok yönden komşularına yakınlaştırdı. Çinlilere yapılan ikinci talep, Çin'deki Maniheizm için güvenlik sağlamalarıydı. Muhtemelen bunların önemli bir kısmı Uygur veya Soğd kökenliydi. Çinliler bu talebi kabul edilebilir görüyorlardı ancak açıkça Uygurlara herhangi bir söz vermediler.¹⁵ Söz konusu talep, Maniheizm'in Uygur saflarında, en azından üst sınıflar arasında, ilerlemesini güçlendirmektedir. Yine de Uygur Kağanlığı sırasında Maniheizm'e geçişin yaygın olup olmadığı konusunda tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Uygurların Çin sınırındaki dönemi kısa sürdü. Ancak Li Deyu'nun yazışmalarının günümüze ulaşması sayesinde, dönüşümün bazı önemli yönleri anlaşılabildi. Özellikle, Çinlileşme, yerleşikleşme ve kağanlık döneminde Maniheizm'in etkisi açıktı. Diğer taraftan Çin sınırına göç eden Uygurlar kısa bir süre hayatta kaldığı için diaspora sırasında daha fazla dönüşüm gerçekleşmedi.

İki önemli Uygur göç grubu, Gansu koridoruna ve en batıdaki Dunhuang kasabasına taşındı. X. yüzyılın başında bölgede Çin ve Tibet güçleri zayıflamaya başladı. Ayrıca onların yönetiminde bir karışıklık vardı ve Uygurlar bu boşluğu doldurdu. Fakat, Lilla Russell-Smith, Tibetlilerin başlangıçta Gansu Uygurlarının

¹¹ Ma Fu, "The Tang Legacy on the Silk Road during the Uighur Era: Urbanisation in the Eastern Tianshan Region during the Ninth to Thirteenth Centuries." *Journal of the Royal Asiatic Society* 34/2, 2024, s. 380-383.

¹² Michael R. Drompp, *a.g.e.*, 2005, s.57.

¹³ Michael R. Drompp, *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire: A Documentary History*, Leiden, Brill, 2005, s.229-231.

¹⁴ Michael R. Drompp, *a.g.e.*, 2005, s.232.

¹⁵ Michael R. Drompp, *a.g.e.*, 2005, s.58.

gelişinde hâlâ kontrolde olduğunu iddia etmektedir. Nitekim ona göre, Uygurlar ancak IX. yüzyılın sonlarına doğru Gansu bölgesi üzerinde hakimiyet sağladılar. Tibetliler kuzeybatıda Dunhuang Uygurlarıyla savaştılar.¹⁶ Bu dönemde Uygurların bölgedeki siyasi varlığını karakterize etmek zordur. Esasında hem Gansu hem de Dunhuang bölgeleri Liao Hanedanı'nın (Hitay) kontrolü altındaydı. Ancak Uygurlar bölgeyi fiilen kontrol ediyordu. Liao Hanedanı'nı kuran Çin'in kuzeydoğusunda Mançurya'da mukim konar-göçer Hitay kabileleriydi ve 907'de Çin'in kuzey kısmını kontrol altına aldılar. Söz konusu hadise, Tang Hanedanı'nın sonuna işaret ediyordu.¹⁷ Uygurlar Liao Hanedanı'nı önemli ölçüde etkiledi. Uygur tüccarlar imparatorluk başkentinde imtiyazlı bir şekilde ikamete izin verilen yegâne yabancı gruptu.¹⁸

Uygurlar, Hitaylara “kavun yetiştirmeyi”¹⁹ öğrettiler, deve kullanımını teşvik ettiler ve Liao yazısının yaratılmasına “ilham verdiler”.²⁰ Bu durum, göçebe grupları tarıma ve edebîleşmeye doğru etkileyen Uygurların devam eden dönüşümünü doğal olarak yansıtmaktadır. Zamanla, Liao Hanedanı da giderek Çinileşti ve doğal olarak Uygurları tabî yöneticiler olarak nitelendirdiler. Liao Hanedanı'nın taşıdığı nispi etkilere karşın Çin kültürü, Gansu ve Dunhuang Uygurlarını daha belirgin bir şekilde şekillendirmeye devam etti.²¹ Ayrıca, diaspora sırasında tek bir etnik kökenin etkisine atfedilemeyecek en önemli yeni dönüşüm unsuru X. yüzyılda başladı: Budizm. Russell-Smith, 980'de Gansu bölgesinden Uygur Budist rahiplerin

¹⁶ Lilla Russell-Smith, *Uygur Patronage in Dunhuang: Regional Art Centres on the Northern Silk Road In the Tenth and Eleventh Centuries*. Leiden, Brill, 2005, s.57-58.

¹⁷ Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 1992, s.167-177.

¹⁸ Karl A. Wittfogel ve Feng Chia-Sheng, *History of Chinese Society: Liao (907-1125)*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1949, s.23.

¹⁹ Karl A. Wittfogel ve Feng Chia-Sheng, *a.g.e.*, 1949, s.23.

²⁰ Karl A. Wittfogel ve Feng Chia-Sheng, *a.g.e.*, 1949, s.23.

²¹ Yang Fu-Hsüeh, “On the Sha-Chou Uighur Kingdom”, *Central Asiatic Journal* 38, no. 1, 1994, s.104; Ayrıca Hudûdü'l-Âlem, Dunhuang ve Gansu Uygurları hakkında olası bilgileri sunmaktadır. Ancak, kronolojiyi belirlemek için zayıf bir kaynak ve mevcut bilgilerde de yanlışlıklar vardır. Uzak “Çinistan” (Çin) topraklarının açıklamaları sorunlarla doludur. Çünkü yazar muhtemelen bölgenin benzer şekilde güvenilir kaynaklarına veya ikinci el anlatımlarına güvenmiştir. Dunhuang açıklaması, bölgenin “Çin’e ait olduğunu” ve “sakinlerinin zararsız olduğunu ve Mani inancını benimsediğini” anlatır. Yerli nüfus kesinlikle Budist ve Çinliydi, bu nedenle isimlessiz yazar muhtemelen ayrıntıları karıştırmaktadır. Çin’in, İran kadar uzakta bile bilinen ve saygı duyulan bir güç olduğu göz önüne alındığında, yazarın Çinlileri zararsız olarak nitelendirmesi alışılmadık bir durumdur. O zaman, bölgede “zararsız” ifadesi ile Uygurlardan bahsediyor olması mümkündür. Uygurlar, yazar tarafından nüfusun bir unsuru olarak daha az biliniyor olabilir. Hatta daha Batılı bir bakış açısından Çinlilerle aynı görünmüş olabilirlerdi. Dahası, yazar bölgenin “Çin’e ait” olduğunu söylüyor ki bu en iyi ihtimalle belirsiz bir konuydu.

Dunhuang Uygurlarına geldiğini iddia etmektedir. Bu durum “*en azından Gansu Uygur nüfusunun bir kısmının o dönemde Budist olduğunun kesin bir işaretiydi*”.²² Budistleştirme süreci, Çin sınırındaki Uygurları etkiledi. Dunhuang'da Mogao mağaraları, Budist yerli nüfusun yanı sıra yavaş yavaş dönüşmeye başlayan Uygurlar üzerinde derin etkisi olan bir dini sanat ve metin deposuydu. Diğer taraftan, Dunhuang'daki el yazmalarının çoğunun Budist ve sadece birkaçının Maniheizt olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak Maniheizt olanlar kağanın ve diğer saray üyelerinin isimlerini içeriyordu. Uygur sarayı açık bir dinî politikaya sahipti ve birçok dinin var olmasına izin verdi ve dinî genişlemeyi teşvik etti.²³ İlk Budist sutraları bu dönemde Uygur diline çevrildi ve Uygurların din değiştirmeye başladığı iddiasını destekledi. Fakat, Tangutlar önce 1020'lerin sonlarında Gansu Uygurlarını ve ardından 1060'ların sonlarında Dunhuang Uygurlarını fethettiğinde din değiştirme süreci kesildi. Budistleşme ve daha önemli bir dönüşüm, Turfan bölgesine taşınan Uygurlarla devam edecekti. Bunlar Moğol dönemine kadar varlığını sürdürdü ve Turfan bölgesi artık modern Uygur halkının anavatanı olarak kabul edildi.

Tanrı Dağları'nın güneyindeki Turfan Vadisi “*gelişmiş bir tarıma sahip, buğday, arpa, piring, hububat ve fasulyenin yanı sıra pamuk, üzüm, kavun, susam vb. üreten müreffeh bir vaha*” idi. Tanrı Dağları'nın ötesinde, hala konar-göçer olan Uygurlar için otlak olarak ideal olan geniş bozkır alanları vardı. Ancak, bölge Uygurlar için tamamen bilinmeyen bir yer değildi. Kağanlık döneminde başkentleri Karabalğasun'dan “bu batı bölgeleri üzerinde zaten bir miktar kontrole sahip”lerdi. Uygurlar geldiler ve kış başkentini Kuça'ya ve yaz bozkır başkentini ise Beşbalık'a kurdular.²⁴ Hudûdü'l-Âlem'in şüpheli doğruluğu göz önüne alındığında kaynağa göre, Beşbalık'ı yaz aylarında İdikutun ikametgahı olarak, Kuça'nın “yönetim merkezi” olduğunu belirtir.²⁵ Ancak bu, ikili sermaye sisteminin uzun süre devam etmesi olasılığını göz ardı etmemek gerekir. Cüveynî'ye göre, XIII. yüzyılda Uygur İdikutu Barçuq, Cengiz Han'a boyun eğdiğinde hâlâ Beşbalık'da ikamet ediyordu.²⁶ Yine de birçok Uygur için Kuça'nın, kentleşmeye devam ettikçe yerleşmek için tercih edilen alan hâline gelmiş olması muhtemeldir. Bu öneri, XV. yüzyılın sonlarına doğru

²² Lilla Russell-Smith, *Uygur Patronage in Dunhuang: Regional Art Centres on the Northern Silk Road In the Tenth and Eleventh Centuries*. Leiden, Brill, 2005, s.65.

²³ Yang Fu-Hsüeh, *a.g.m.*, 1994, s.93-94.

²⁴ Geng Shimin, “Uighur Kingdom Of Kocho”, in *History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, Pt. Ed. M.S. Asimov ve ce. Bosworth*, Paris, Unesco, 1998, s.200.

²⁵ Geng Shimin, *a.g.m.*, 1998, s.202; Takao Moriyasu, “The Sha-chou Uighurs and the West Uighur Kingdom”, *Acta Asiatica: Bulletin of the Institute of Eastern Culture* 78, 2000, s.36; *Hudud-al-Alam: The Regions of the World, A Persian Geography, 982 AD.*, çev., ve ed. V. Minorsky. Cambridge, UK, University Press, 1982, s.94.

²⁶ Juvaini, ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik., *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, Çev. J.A. Boyle. Seattle, University of Washington Press, 1997, s.47.

Beşbalık'ın kademeli olarak terk edildiğine dair kanıtlarla güçlendirilmiştir. Kuça, Golden'ın öne sürdüğü kadar hızlı olmasa da Tanrı Dağları'nın güneyindeki daha kalabalık bir kasaba hâline gelmiş olmalıydı.²⁷

Turfan coğrafyası, Tarım Havzası'ndaki iklim ve ekoloji, konar-göçer faaliyete elverişli değildi, Uygurların hayat tarzının dönüşümünde bölgesel ekolojinin etkileri bu bakımdan yadsınamazdı. Ancak söz konusu uyum süreci uzun vadeye yayılmıştı. Uygur boyları yazları bölgedeki aşırı sıcaklardan kaçınmak için Tanrı Dağları'nın kuzey serin yamaçlarına doğru hareket ederek burada kuzey başkenti kurdular.²⁸ Turfan, Tarım'daki otokton nüfus ile Çinliler ise yeni gelen Uygurların aksine, sıcak dönemde şehirde kalarak evlerinin yeraltında kalan bölgelerinde serin alanlar oluşturmayı tercih etmişti. Yerliler ve Uygurlar arasındaki sıcaklıkla baş etme yöntemleri arasındaki kültür ve yaklaşım farkının azaldığını, Çin hanedanı olan Song İmparatorluğunun elçisi Wang Yan-te'nin raporlarında da tespit etmek mümkündür. Wang Yan-te, 982 yılında Uygurları ziyarette bulundu ve değişimin kademeli olduğunu ortaya koydu:

*"Bu ülkede ne yağmur yağar ne de kar ve sıcaklık aşırıdır. Her yıl, yazın en sıcak olduğu zamanlarda, sakinler yeraltına taşınırlar. Evler beyaz kil ile kaplıdır. Ching-ling adlı bir dağ geçidinden akan bir nehir vardır: suları başkentten etrafından geçecek, tarlalarını ve bahçelerini sulayacak ve değirmenlerini hareket ettirecek şekilde düzenlenmiştir. Ülke beş ana tahıl türünü üretir. Soylular at eti yerken, nüfusun geri kalanı koyun eti, ördek ve kaz yer. Erkekler at binmeyi ve okçuluğu sever..."*²⁹

Turfan bölgesindeki yerleşimin kurak iklime göre düzenlendiğini gösteren Wang Yan Te'nin gözlemleri, bütün Maverayennehir coğrafyasında tipik olarak görülen sulama sistemlerinin Turfan coğrafyasında da etkin kullanıldığına delalet eder. Zengin ve yerleşik bir medeniyet tasvir edilir. Ürün çeşitliliğine dayalı tarım ekonomisine sahip olan Turfan Uygurları, tarlaları sulamak ve değirmenleri döndürmek için de teknolojik yeterliliğe sahipti. Samur kürk ticareti bir başka karlı ekonomik faaliyetti. Bunun yanı sıra ipekli brokar dokuma ve pamuklu dokuma bölgedeki güçlü tekstil geleneğine işaret etmektedir.³⁰ Wang Yan-te, soyluların, özellikle Uygurların ve nüfusun geri kalanının beslenme düzenleri arasında bir ayrım fark etti. Bu ayrımın etnik kökene değil, sınıfa dayalı olması muhtemeldir. Soylular muhtemelen değişimi en yavaş olanlardı çünkü değişim güçlerine sıradan

²⁷ Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1992, s.163.

²⁸ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*. New York, Cambridge University Press, 2000, s.78.

²⁹ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, TTK, 2000, s.56-58. Svat Soucek, *A History of Inner Asia*. New York, Cambridge University Press, 2000, s.78-79.

³⁰ Geng Shimin, "Uighur Kingdom Of Kocho", in *History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, Pt. Ed. M.S. Asimov ve ce. Bosworth*, Paris, Unesco, 1998, s.203.

Uygurlardan daha fazla direnebiliyorlardı. Uygurlar bölgenin kültürel çoğulculuğundan etkilenmeden kalamazlardı. Wang Yan-te açıklamasının başka bir bölümünde, Uygurların Çin takvim sistemini kullandıklarını, Turfan halklarının müziğe olan sevgisini ve tercih ettikleri enstrümanları da not etti.³¹ XI. yüzyılda yazan Fars tarihçisi Gerdizi³², Uygur liderlerinin “Çin ipek giysileri” giydiğini kaydeder ve giyim tarzlarını “uzun, bol ve tüm vücudu kaplayan, kolları geniş ve uzun etekler” şeklinde tasvir eder.³³ Bu kültürel çoğulculuk, Tarım havzasının dinî manzarasını incelerken derin bir düzeyde belirgindir. Gerdizi, Uygur İdikutu'nun Maniheizt olduğunu, ancak bölgede Hristiyanlar ve Budistler de olduğunu kaydeder. Uygurlar yavaş yavaş Budizm'e geçmeye başladılar. Ancak, Budizm baskın hale gelirken, Maniheizm ve Nesturî Hristiyanlığı da devam etti. Budizm'e geçiş, muhtemelen kağanlık sırasında Maniheizm'e geçişe benzetilebilecek incelikli bir süreçti. Diğer taraftan, Maniheizm'in nüfus içinde ne kadar ilerleme kaydettiği belirsizdir. Muhtemelen ilk olarak soylular arasında kendini gösteren Maniheizm, diğer toplumsal tabakalara doktrin ve uygulama bakımından esnek yorumlarla yayıldı. Wang Yan-te'nin gözlemlerine göre Uygur coğrafyasında “50'den fazla Budist manastırı vardır. Onların hepsinde T'ang sülalesi tarafından koyulmuş kitabeler vardır. Manastırların içinde Ta-tsang-chung [Budist Kanunları] ve Ching-Ying [Budizm Sözlüğü] bulunmaktadır”.³⁴ Buna karşın “Burada Ch'ih-shu-lou [İmparatorluğa ait fermanların saklandığı kule] vardır. Bu kulede Tang [devrinin] imparatorları Tang Taişong (627-649) ve Tang Xuanşong'dan (712-756) gelen ferman ve mektuplar arşivlenmiştir. Bu kulenin arkasında bir Moni [Mani] manastırı vardır. P'o-ssu (Pers) rahipleri kendi kanunlarının tarafını tutarlar. [Kendi kanunlarının dışındakilere] Wai tao [rafizi] derler”³⁵ ifadesiyle elçilik heyetinin seyahatini gerçekleştirdiği 981'de Turfan yakınlarında Kao-Ch'ang şehrinde Maniheizm'in belli ölçüde etkisine işaret ederken Budist literatürüne dair temel eserlerin varlığı ve manastır sayısı Turfan coğrafyasında Budizm'in gücüne işaret ederdi.³⁶ Wang Yan-te'nin İran coğrafyasından gelen rahiplerin dinî ayinlerine ve doktrine kuvvetli şekilde bağlı olduklarına dair gözlemleri bölgede Fars (muhtemelen Soğd) kültürünün varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.³⁷ Tarım Havzası'ndaki Uygurlar, IX. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın başlarına kadar Budizm'e maruz kaldılar. Ayrıca, Uygur Kağanlığı'nın soylularına ulaşmaya çalışan Maniheizt Soğd tüccarların aksine, Uygurlar artık ağırlıklı olarak Budist

³¹ Geng Shimin, *a.g.m.*, 1998, s.203.

³² Wilhelm Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1992, s.20-21.

³³ Geng Shimin, *a.g.m.*, 1998, s.7.

³⁴ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, TTK, 2000, s.60-61.

³⁵ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, TTK, 2000, s.61-62.

³⁶ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, TTK, 2000, s.27-28.

³⁷ Samuel N.C. Lieu, *Manichaeism in Central Asia and China*. Leiden, Brill, 1998, s.91.

tesirler altındaydı. Budizm sadece üst tabakalarda değil sıradan Uygurlar arasında da daha görünür hâle geldi ve dönüşüm sürecinde merkezi rollerden birini oynadı.³⁸

Geng Shimin, Uygurlar ve diğer Türk gruplarının bölgedeki sayısal çoğunluk olduğunu öne sürmüştür.³⁹ Söz konusu iddia, bölgenin dilsel olarak kademeli olarak Türkleştirilmesi gerçeğiyle desteklenen tartışmalı bir öneridir. Yine de bu nokta, yerli-otokton nüfusların uzun geçmişi ve Çinliler ile Tibetlilerin son zamanlarda Türklerle birlikte bölgeye dahil olması göz önüne alındığında yeterli değildir. Bölgeyi karakterize etmenin en kesin yolu, çok kültürlü ve çok etnikli olarak belirlenmesidir. Bu çeşitlilik esasen Uygur liderlerinin yerli kitlelerin dinine geçmeleri için önemli bir motivasyon faktörüdür. Bu sayede bölge üzerindeki kontrollerinde güç ve yeni bir meşruiyet unsuru kazanmışlardır. Artan birlik umudu, Uygurların batıdaki komşularıyla ilişkilerinde de rol oynamış olabilir.⁴⁰ Dîvânü Lugâti't-Türk'e göre, 1070'lerde Mahmud el-Kaşgari'nin Türkçe sözlüğünün bir koleksiyonu olan Uygurlar "kâfirlerin en güçlüsü" idi.⁴¹ Karahanlılar, Doğu Tarım Vadisi'nde Uygur topraklarının batısında İslam'a geçmiş olan Türklerdi. Uygurların Doğu ile Batı arasındaki alışverişlerde kültürel aktarıcı ve aracı olarak artan rolünü anlamak önemlidir. Doğu Tarım Havzası'nın kontrolünü ele geçirdiklerinde kağanlık döneminin kuzey bozkırının aksine, İpek Yolu'nun ticaret rotalarının tam ortasındaydılar. Bu durum onların dönüşümünün yönü açısından önemliydi. Ancak, Soğdlar Uygurların gelişine kadar bu rolde hâlâ egemendi. Diğer taraftan İslam'ın yeni varlığı Soğdya'nın düşüşüne sebep oldu ve Soğd kültürü IX. yüzyılda krize girdi. Batıdaki Soğd etkisi ortadan kalkıyordu ve doğu Tarım Havzası'nda Soğd ağı, Çin'den doğu Tanrı Dağları'na kadar uzanan bölgesel bir Uygur ağına dönüştü.⁴² İslamiyet'in batıda yükselişi, Uygurların Budizm'e geçiş sürecini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki kültürel alışverişte önemli araçlar olarak yükselişlerinde de rol oynamıştı.

³⁸ Wang Yan-te'nin anlatımları değişkenlik gösterir, ancak 50 Budist tapınağına karşılık sadece bir Maniheizm tapınağından bahseder. Wang Yan-te'nin 982 yılında ziyaret ettiği sırada Maniheizm'in gözden düşüp düşmediği belirsizdir. Bölgeyi ziyaret eden diğer seyyahlarda ise Maniheizm tapınakların var olduğunu belirtmiştir. Maniheizm varlığının bölgede azaldığı veya güçlü olmadığı olasılığı olarak belirtilmeye değerdir. Uygurlar bölgeye yerleştiğinde ise Budizm çoğunluğun inancıydı. Detaylı bilgi için bkz. Svat Soucek, *A History of Inner Asia*. New York, Cambridge University Press, 2000, s.79; Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, TTK, 2000, s.27-28.

³⁹ Geng Shimin, "Uighur Kingdom Of Kocho", in *History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, Pt. Ed. M.S. Asimov ve ce. Bosworth*, Paris, Unesco, 1998, s.205.

⁴⁰ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*. New York, Cambridge University Press, 2000, s.79.

⁴¹ Mahmud al-Kashgari, *Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lughat at-Turk) Part I*, çev. Robert Dankoff, Duxbury, MA: Harvard University Printing Office, 1982, s.140.

⁴² Étienne de la Vaissière, *Sogdian Traders: A History*, çev. James Ward. Leiden, Brill, 2015, s.289.

Moğol Egemenliği Altında Uygurlar: Bir Dönemin Başlangıcı

Doğu Tarım Havzası'nın istikrarı, Jurchen Jin Hanedanı, Liao Hanedanı'nı yendikten sonra çökmeye başladı. Liao'lardan bazıları batıya kaçtı ve Tarım havzasında, Tanrı Dağları'nın kuzeyinde ve Pamir Dağları'nın batısında yeni ve güçlü bir varlık oluşturdu. Bu halka Kara Hitaylar denmeye başlandı ve yaklaşık 1141'den 1218'de Moğollar tarafından ele geçirilene kadar bölgede hüküm sürdüler.⁴³ Kara Hitayların, çoğunluğu İslamiyet'i benimsemiş Doğu Tarım bölgesindeki yönetimi, Çin hanedanlarının hakimiyet dönemlerinin aksine, asla merkezileştirilmedi.⁴⁴ Bu merkezî kontrol eksikliği ve Kara Hitay başkentinin Issık Göl'e yakın olması nedeniyle, Kara Hitay yönetiminin doğu ucundaki Uygurlar, çoğunlukla özerk bir yönetime sahipti. Gürhanlara⁴⁵ vergilerini ve haraçlarını ödedikleri sürece kendi ordularını bile kurma ve idame ettirme hakkına sahiptiler. Kara Hitay yönetiminin en önemli valileri, mali yetkililerdi.⁴⁶ Uygur İdikut Barçuq, yaklaşık 70 yıl sonra, onlara olan sadakatlerini değiştirmeye karar verdi.⁴⁷ Kara Hitay yönetimini terk ederek doğudaki büyüyen Moğol gücüne yöneldi. Varlıklarının son üçte birinde prestij ve güçlerinde yavaş yavaş düşüş yaşandıktan sonra, 1218'de, İç Asya bölgesindeki çoğu güç gibi, Kara Hitaylar da Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı.⁴⁸

Uygurların Moğol yönetimine olan sadakatlerindeki değişimin birkaç nedeni vardı. En önemlisi, Kara Hitayların güç kaybettikçe doğudaki vassal Uygurlardan ağır vergiler ve haraç almaya başlamalarıydı. Sadakatlerdeki değişim, kısmen Kara Hitayların azalan gücünden de kaynaklanmış olabilir. Ayrıca Kara Hitayların batısında, Harzemşahlar büyüyen bir tehdit oluşturuyordu ve bu durum Uygurların Müslüman hükümdarlar tarafından boyunduruk altına alınma korkusuna yol açmış olabilir. Ağır vergiler ve Kara Hitayların azalan gücü ve Müslüman yönetiminin tehdidi, Uygurların Moğollara boyun eğme kararının bir parçasıydı. Doğuda Moğollar prestij kazanıyordu. Moğollar potansiyel olarak Uygurlar için hem Kara Hitaylardan hem de Müslüman Harzemşahlarından korunma sağlayabilirdi.

Moğol elçilerinin teslimiyetten önce Uygur kuzey başkenti Beşbalık'a çoktan ulaştığına dair kanıt mevcuttu. Eğer bu elçiler geldiyse büyük olasılıkla

⁴³ Michal Biran, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*. New York: Cambridge University Press, 2005, s.1.

⁴⁴ Michal Biran, *a.g.e.*, 2005, s.93-131.

⁴⁵ Kara Hitay liderinin "evrensel han" anlamına gelen unvanı için Gürhan veya "büyük han", bkz. Emil Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources, Vol. 1 ve 2*. n.p.: Adamant Media Corporation, 2005, s. 225.

⁴⁶ James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*. New York, Columbia University Press, 2007, s.57.

⁴⁷ Juvaini, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik., *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, Çev. J.A. Boyle. Seattle, University of Washington Press, 1997, s.45.

⁴⁸ Michal Biran, *a.g.e.*, 2005, s.60-86.

Uygurların tepkisine bağlı olarak Cengiz Han'ın elinde büyük ödüller, refah veya yıkım vaatleri getirmiş olmaları muhtemeldi. Moğollar tarafından teslim olanları kayırma ve direnenleri yok etme politikası Moğol fetihleri boyunca sürdürüldü ve en açık şekilde Reşideddin tarafından 1250'lerde Cengiz Han'ın torunu olan sonraki Moğol hanı Möngke ile Yakınoğlu arasında geçen bir diplomaside kaydedildi:

*“Eğer kendi isteğinizle gelip ordumuzu adam ve erzakla desteklerseniz, ülkeleriniz, ordularınız ve hanelerinizi sizinle kalacak ve bizim adımıza yaptığımız çabalar boş karşılanacaktır. Fakat eğer emri yerine getirmede ihmalkarlık yaparsanız, o zaman biz, Tanrı'nın gücüyle, onları [Suikastçıları] bitirdiğimizde, biz, mutlaka sizin yönünüze doğru ilerleyeceğiz ve hanelerinizi ve ülkelerinizle, onlara davrandığımız şekilde size davranacağız”.*⁴⁹

Tüm bu faktörler Uygurların Moğollar lehine Kara Hitay egemenliğinden vazgeçme kararında rol oynadı. 1211'de, Kerulen Nehri boyunca resmî teslimiyetle Uygurlar, Avrasya'daki bu hızla yükselen güce olan vassallıklarını mühürlemişlerdi. 1209 baharında Moğollara teslim olma arzularını çoktan fark etmişlerdi. Barçuq hizmetlerini sundu ve “ona [Cengiz Han'a] beşinci oğul gibi olacağım ve ona tüm gücümü vereceğim” dedi.⁵⁰ Nitekim Moğolların en önemli kaynağı olan Gizli Tarih, bu noktada Cengiz'in kızlarından birine evlenme teklif ettiğini ve bunun sonucunda Cengiz Han'ın “beşinci oğlum olsun” dediğini ileri sürer.⁵¹ Ancak diğer kaynaklar, bu nişanın Barçuq'un 1211'de Cengiz'in huzuruna çıkana kadar gerçekleşmediğini ifade eder. Buna rağmen Uygurların teslimiyeti, Moğollara tabi bir konuma getirilen uzun bir konfederasyon serisinin ilkiydi. Ayrıca ilk olmaları da Moğol imparatorluğundaki önemli yetkiler hususunda Uygurlar için rol oynadı. İlk teslim olan olmanın önemi, Kubilay'ın 1270'te Koryo hükümdarına yaptığı ve Yuan Shi'de kaydedilen bir belgede yer almaktadır: “Sen [Kore hükümdarı] daha sonra teslim oldun, bu yüzden prensler (wang) arasında düşük bir sıradasın. Bizim T'ai-tsu'muzun [Cengiz Han] saltanatı sırasında, ilk teslim olan Iduq qut oldu, buna göre prensler arasında birinci sırada

⁴⁹ Thomas T. Allsen, “The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13 Century”. In *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10-14 Centuries*, ed. Morris Rossabi. ss. 43-79. Berkeley: University of California Press, 1983, s.244.

⁵⁰ *The Secret History of the Mongols, The Origin of Chingis Khan*, Adapted by Paul Kahn. Boston: Cheng and Tsui Company, 1998, s.135; Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş süreci hakkında genel bir değerlendirme için bkz. İlyas Kemaloğlu, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizsoğulları*, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul, 2016, s.29-68.

⁵¹ *The Secret History of the Mongols, The Origin of Chingis Khan*. Adapted by Paul Kahn. Boston: Cheng and Tsui Company, 1998, s.247; Emil Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources, Vol. 1 ve 2*. n.p.: Adamant Media Corporation, 2005, s.2.

olması emredildi. Arslan [A-sı-lan] daha sonra teslim oldu, bu yüzden [o]da sıralandı".⁵² Bu belgede yer alan diplomasi yaklaşımının Uygurların teslimiyetinden yaklaşık 60 yıl sonra yapılmış olması, Moğolların kendi toprakları dışında gönüllü olarak sadık tebaalarına ne kadar değer verdiklerini ortaya koymaktadır.

Ch'ang Ch'un, 1220'lerin başlarında Cengiz Han'a batı bölgelerine yaptığı seyahatlerde eşlik eden bir Çinli gezgindi.⁵³ Seyahatinin raporları, Uygur halkının Moğol egemenliğinde ne denli gelişme gösterdiğine dair bir resim oluşturulmasına yardımcı oldu. Uygurlar, doğu Tarım havzasında potansiyel olarak tahribat yaratabilirlerdi. Ancak bunun yerine, kentsel Hint-Avrupa Budist toplulukları ile yavaş yavaş dönüşen Uygurlar arasında kademeli bir kaynaşma meydana geldi. Konar-göçer Türk geleneklerinin bazı belirtilerini hâlâ gösteren Uygurlar, kağanlıklarının kuruluşundan itibaren bu geleneklerden kademeli olarak uzaklaşmışlardı. Moğol maiyeti Cengiz Han'a eşlik ederken Tanrı Dağları eteklerindeki doğu Tarım Havzası'na vardıklarında Uygurlar onları karşılamak için dışarı çıktılar ve Uygur hükümdarı "[onlara] üzüm şarabı, seçkin meyveler, büyük kekler, kocaman soğanlar ve İran keteninden kumaşlar" getirdi.⁵⁴

Uygur topraklarının kenarındaki bu küçük kasaba, onlara konar-göçer bir beslenmenin önemli temel gıdalarını, yani et ve sütü, hayvancılığa dayalı bir ekonominin ürünlerini sunmuyordu. Ancak, bu sunular tarımda güçlü bir ekonomik temel olduğunu ima ediyordu. Ayrıca, İran keteni bölgede devam eden kültürlerarası alışverişi ve Turfan Uygurları için dönem boyunca ticaretin önemini vurguluyordu. Moğol grubu bu küçük kasabadan ayrıldıktan sonra Beşbalık'a doğru ilerledi. Yolda, Ch'ang Ch'un hububat tarlalarının sulandığını ve su kemerleri aracılığıyla su getirildiğini kaydetti. Sulama, bölge üzerindeki Uygur yönetimi sırasında zarar görmedi veya yok edilmedi. Esasında su kemerleri bu dönemde inşa edilmedi veya genişletilmediyse bile en azından Moğol hakimiyetinde Uygurlar tarafından korundu. Bu, Turfan Uygur hükümetinin iyi gelişmiş bir altyapıya sahip olduğunu göstermekteydi. Beşbalık'a vardıktan sonra, yukarıda belirtilenlere benzer besinler ve üzüm bağları olmasının yanı sıra çok sayıda "Budist ve Taoist [muhtemelen kıyafetlerinin daha sonraki bir tanımına göre Maniheizt] rahip" şehrin dışında onları karşılamaya geldi. Bölgede yer alan çok kültürlü karakter, çeşitli dinlerin varlığıyla bu dönemde de devam etti. Ayrıca, kaynaklar oldukça yetersiz olsa da Avrupalı

⁵² Thomas T. Allsen, "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13 Century". In *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10-14 Centuries*, ed. Morris Rossabi. ss. 43-79. Berkeley: University of California Press, 1983, s.247.

⁵³ Ch'ang-Ch'un, *Travels of an Alchemist*. Translated by Arthur Waley. London, George Routledge and Sons Ltd., 1931, s.79.

⁵⁴ Ch'ang-Ch'un, *a.g.e.*, 1931, s.79.

Hristiyan elçi William Rubruck, XIII. yüzyılın ortalarında İç Asya'ya seyahat ettiğinde Nesturî Hristiyanlığının bölgede hâlâ canlı olduğuna şahitlik etti.⁵⁵

Moğol İmparatorluğu'nda Uygur Kültürünün İzleri

Uygurlar hızla yükselen Moğol gücüne ilk boyun eğen kişiler olması nedeniyle önemsenen bir halktı. Bu durumun bir örneği, Moğolların daha sonra imparatorlukta, İç ve Doğu Asya Moğol siyasi sistemine dağılmış olan Uygurların çoğunun Uygur anavatanına dönmesine izin vermesiyle gösterildi. Söz konusu yaklaşım, Moğollar için nadir bir izindi.⁵⁶ Ayrıca Uygurlara verilen önemin, Uygur dilinin ve yazısının o zamana kadar okuma yazma bilmeyen Moğollara oynadığı rolde de görülebilirdi. Uygurlar ayrıca imparatorluğun ilk ilerlemelerinde yardımcı birlikler olarak önemli rollere sahipti ve imparatorlukta yönetici, sivil memur, tercüman ve çevirmen olarak görev aldılar. Uygurlar kısa sürede Moğollar içerisinde ciddi bir yol kat etmişti. Nitekim onlar, Moğol imparatorluğunda kritik bir rol oynayacaklar ve hem kültürel hem de idari olarak gelişmekte olan imparatorluk üzerinde güçlü bir etki yaratacaklardı.

Moğol imparatorluğu kurulmadan önce bile Uygurlar diğer Moğol boylarında idari roller üstlenmişti. Cengiz Han 1204'te Moğol Nayman boyunu ele geçirdiğinde Uygur katiplerini ve yöneticilerini de beraberinde getirdi. Bunların en dikkat çeken, Nayman vergi toplama sisteminden sorumlu bir Uygur olan Tatar Tonga'ydı.⁵⁷ Cengiz Han ile Tatar Tonga arasındaki bir görüşme, Moğolların herhangi bir yazı sistemi geliştirmedeğini ortaya koymaktadır. Yuan Shi'ye göre, Tatar Tonga'ya “*Cengiz'in oğullarına ve tüm Moğol prenslerine Uygurca yazılı ve sözlü dilini öğretmesi emredildi*”.⁵⁸ Nitekim büyüyen bir imparatorluğu yönetmek, yazı biçiminde iletişim gerektirdiğinden bu Moğollar için kritik bir adımdı. Ayrıca Moğollar tarafından Uygur alfabesini benimsemek hem Uygurların geçirdiği dönüşümü hem de yeni Moğol hükümdarları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktaydı. Doğu bozkırındaki ortak dil Farsça değil, Türkçe olduğundan Uygurlar yalnızca

⁵⁵ Christopher Dawson, *Mission to Asia*. Toronto: University of Toronto Press, 1980, s.137-138; “Rehberimiz, onun ordusunun en önemli adamlarından biri olan Coiac adlı bir Nesturiye gitti” detaylı bilgi için bkz. Willem van Ruysbroek, *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-55*. London Hakluyt Society, 1900, s.101-106.

⁵⁶ Thomas T. Allsen, “The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13 Century”. In *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10-14 Centuries*, ed. Morris Rossabi. ss. 43-79. Berkeley: University of California Press, 1983, s.248.

⁵⁷ Michael Brose, “Uighurs and Technologies of Literacy”, In *Religion, Customary Law, and Nomadic Technology*, ed. Michael Gervers and Wayne Schlepp, ss.15-25. Toronto: Joint Centre for Asia Pacific Studies, 2000, s.19.

⁵⁸ Michael Brose, *a.g.m.*, 2000, s.20; Yuan Shi, Moğol yönetimindeki Yuan Hanedanlığının tarihçesidir.

yöneticiler olarak değil, aynı zamanda İç Asya'nın her yerinde tercümanlar ve çevirmenler olarak da güçlendirildiler.⁵⁹

Uygurlar ayrıca Kara Hitayların sonlarına doğru fiilî hükümdar olan Kuçlug'a karşı Moğollara asker ve istihbarat da sağladı. Reşidüddin, Barçuq'un Kuçlug'a karşı savaşta 500 askere liderlik ettiğini kaydederken Cüveyni 300 askere liderlik ettiğini kaydetti.⁶⁰ Bu durum Moğol ordusunun 20 ila 30 bin asker arasında olduğu tahmin edilen küçük bir kısmıydı. Ancak Kara Hitayları yok etme çabasına Uygurların askerî olarak yardımı göz ardı edilemezdi. Diğer taraftan Uyguların, Moğollara nasıl bir istihbarat sağladığına dair dönemin kaynakları sessiz kalmaktadır.⁶¹ Bununla birlikte Thomas Allsen, Uygur ordusunun Moğol imparatorluğundaki rolüne dair yeni bir iddia daha geliştirdi. İlk olarak, XIII. yüzyıl Müslüman bir yazara dayanarak "güçlü savaşçılar olarak ünlendiklerinden" bahsetti.⁶² Bu bilgi, Kaşgarlı'nın XI. yüzyılda Uygurları "en iyi nişancılar" olarak nitelendirmesi ile eşlemedir.⁶³

Moğollar Kara Hitayları geçip Harezm'e saldırdığında Barçuq'un onlara 10.000 Uygur askeriyle eşlik ettiği ve bu birliklerin çoğunlukla piyade olduğu Yuan Shi'de yer almaktadır.⁶⁴ Bir piyade ordusu, Uygurların konar-göçer kökenlerinin at

⁵⁹ Elizabeth Endicott-West, "The Yüan Government and Society", *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke and Denis Twitchett, ss. 587-615, New York: Cambridge University Press, 1994, s.611.

⁶⁰ Emil Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources, Vol. 1 ve 2*. n.p.: Adamant Media Corporation, 2005, s.611.

⁶¹ Juvaini, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik., *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, Çev. J.A. Boyle. Seattle, University of Washington Press, 1997, s.47.

⁶² Emil Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources, Vol. 1 ve 2*. n.p.: Adamant Media Corporation, 2005, s.279.

⁶³ Mahmud al-Kashgari, *Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lughat at-Türk) Part I*, çev. Robert Dankoff, Duxbury, MA: Harvard University Printing Office, 1982, s.140; Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lügât-i-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.54-55; "Uygur: Beş şehirli bir vilayetin adı. Zülkarneyn orayı, Türk hakanı ile barıştığı zaman kurdu. Muhammed Çakır Tonka oğlu Nizamü'd-din İsrâfil Togan Tigin babasından naklen bana dedi ki; Zülkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk hakanı ona 4000 kişi göndermiş, tulgalarına takılan kanatlar şahin kanatları imiş. Bunlar öne ok attıkları gibi arkaya da ok atarlarmış. Zülkarneyn bunlara şaşa kalmış 'اینان خودخزند' huz-hurend inan'demiş. "Bunlar kendi kendilerine geçinirler... çünkü bunların elinden av kurtulmaz..." demek istemiş ve bu vilayete 'خودخز' huzhur/ Willem użxur adı verilmiş. Sonraları خ harfi ' (elif)'e çevrilmiştir... O vilayet beş şehirdir; halkı, en şiddetli kâfirler ve en iyi ok atıcılarıdır." Bkz. Besim Atalay, *Divanü Lâgat-it-Türk Tercümesi*. C.I, İstanbul. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, s.111-113.

⁶⁴ Thomas T. Allsen, "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13 Century". In *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10-14 Centuries*, ed. Morris Rossabi. ss. 43-79. Berkeley: University of California Press, 1983, s.265.

kültürünün sembolü değildi. Yine de bu Moğol imparatorluğu içindeki karma birimlere katılma veya onlarla birlikte hizmet etme geleneğinin sadece başlangıcıydı. Moğol imparatorluğunda yöneticiler ve sivil memurlar olarak Uygurlar da yeni mevkilere ulaştı. Moğollar tarafından kullanılan üç temel vergiden ikisinin kökeni muhtemelen Uygur vergi sistemlerinden geliyordu. *Koççur*⁶⁵ resm-i ağnam statüsünde konar-göçerlerin hayvanlarından alınan bir vergiydi ve *kalan* bir tarım vergisiydi.⁶⁶ Bu durum, Turfan Uygurlarının ve Uygur Kağanlığının konar-göçer geleneğinin bazı kalıntılarını ortaya koymaktadır. Ayrıca Moğollarda da dönüşüm kademeliydi ve bu dönemde bu konar-göçer Türk geleneğiyle uyumlu bazı özelliklerin belirtileri vardı.

Moğolların imparatorluk güçlerini korumaya yönelik stratejisinin Uygurların etkilemiş olabileceği başka bir yönü daha vardı: Posta sistemi ve bunun hızlı iletişim yöntemi olarak kullanımının önemi.⁶⁷ Bir başka önemli nokta ise Uygur kültüründe bir miktar Çinlileşmenin devam etmesiydi. Bazı araştırmacılar Uygurların, Çin ve Moğol kültürü arasındaki boşluğu kapatmada önemli olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁸ Yuan Shi'de belirtilen 277 daragha⁶⁹da Moğollar (104), kuzey Çinliler (46) ve Uygurlar (34) kişiydi.⁷⁰ Diploması ilişkileri hususunda Moğollar, Uygurlara saygı duyuyorlardı. Nitekim Cüveynî'ye göre, Moğollar “*Uygur dili ve yazısını bilgi ve öğrenimin zirvesi olarak görüyordu*”.⁷¹ Ancak, Uygur kültürünün bir kısmı Çinlilerle ilişkiler tarafından şekillendirilmişti ve “chin-shih derecesi”ne sahip Batı ve İç

⁶⁵ Kubçiri, kopçur, kobçır gibi çeşitli telaffuzları olan bu vergi Uygur sisteminden Moğol düzenine oradan da Çağatay ve İlhanlı gibi Moğol bakiyesi teşekküllerde yaygınlıkla ve titizlikle uygulanmıştır. Kubçiri vergisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları”, *Türkîyat Mecmuası*, 4/1, 1934, s.40-41; Özkan İzgi, Uygurlardaki Vergilere Ait Bazı Düşünceler”, IX. *Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s.584.

⁶⁶ Thomas T. Allsen, *a.g.m.*, 1983, s.263-264.

⁶⁷ Thomas T. Allsen, “The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13 Century”. In *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10-14 Centuries*, ed. Morris Rossabi. ss. 43-79. Berkeley: University of California Press, 1983, s.263-264.

⁶⁸ Uygurların, Çin ve Moğol diploması trafiğini yönetmesine dair tartışmalar için detaylı bkz. Elizabeth Endicott-West, “The Yüan Government and Society”, *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke and Denis Twitchett, ss. 587-615, New York: Cambridge University Press, 1994, s.611; Çin'de devlet memurluğu sınavlarını başarıyla geçenlere chin-shih derecesi veriliyordu Ayrıca bkz. Endicott-West, *a.g.m.*, 1994, s. 611.

⁶⁹ Daragha kavramı “Fethedilen topraklardaki en önemli Moğol yetkilisi” demektir. Detaylı bilgi için bkz. David Morgan, *The Mongols*. Maiden, MA, Blackwell Publishers, Ltd., 1990, s.109.

⁷⁰ Thomas T. Allsen, *a.g.m.*, 1983, s.267.

⁷¹ Juvaini, ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik., *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, Çev. J.A. Boyle. Seattle, University of Washington Press, 1997, s.7.

Asyahlıların çoğunluğu Uygurlardı. Bu, Çinlileşmiş Uygurların Çin ve Moğol kültürleri arasında köprü kurmasına izin verdi. Moğollardaki Uygur varlığı, hızla genişleyen ve gelişen imparatorluğun şekillenmesinde muazzam bir etkiye sahip oldu.⁷²

Sonuç

Uygurlar üzerine literatür büyük ölçüde Uygurların izole edilmiş bir grubuna veya dönemine odaklanır. Tarih alanı, zaman içindeki değişimi anlamakla ilgilidir ve bu belirli ve izole çalışmalar Uygurlar hakkında bir bağlam ve bir halk olarak anlayış geliştirmemiştir. Bu çalışma Uygurların konar-göçer Türk geleneğindeki köklerinden Moğol imparatorluğunun kültürlü yöneticilerine kadar geçirdiği dönüşüme yeni bir ışık tutar. Uygur dönüşümünü anlamanın ilk adımı, kökenlerini keşfetmektir: VI. ila VIII. yüzyıllardaki Türk Kağanlığı'nda bir boy olduklarında başlayan konar-göçer Türk geleneği. Uygurların konar-göçer kimliği kısmen Türk Kağanlığı'nın tarihi aracılığıyla anlaşılabilir. Bu, boy yapısı, konar-göçer yaşam tarzı, konar-göçer stratejisi ve son olarak şamanik dinî gelenekten oluşurdu. Nitekim bu dönem, daha sonra Moğol imparatorluğunda kültürlü yöneticiler olarak rollerine yol açan tüm dönüşümlerle karşılaştırılabilecek çalışma için temel oluşturmaktaydı.

Kuzey bozkırındaki Türk Kağanlığı'nın kalıntılarından, 744 yılında Uygurlar modern Moğolistan bozkırında kendi kağanlıklarını kurdular. Uygurlar kökenlerini İç Asya bozkırlarının konar-göçer Türk geleneğine dayandırırken dönüşümlerine bu dönemde başladılar. Türk Kağanlıkları yabancı dinlerle, Soğd kültürüyle ve Çin kültürüyle karşılaşsa da bunlar büyük ölçüde geçiciydi. Ancak Uygur Kağanlığı'nda, kademeli olarak özümstedikleri üç temel yabancı etki vardı: güneyde ve doğuda Çin etkisi, güneybatıda ve batıda Soğd kültürü ve Soğdlar tarafından getirilen Maniheizm din. Uygurlar, Çinlilerden ayrı bir kimlik iddia etme çabalarına rağmen yavaş yavaş Çinlileştiriliyordu. Soğdlar aracılığıyla Maniheizm yavaş yavaş doğuya doğru hareket etti ve burada Uygur liderlerinden bazıları tarafından desteklendi. Uygurların resmî dinî statüsüne rağmen dönüşümün mutlak olmasını engelleyen bazı önemli komplikasyonlar vardı. İlk olarak, sarayda Maniheizm'e karşı karışık bir tepki vardı. Bu karışık tepki, Uygur soylularının tutarsız ve eksik desteği anlamına geliyordu. İkinci olarak, dönüşüm süreci de genellikle nesiller alır ve Uygur Kağanlığı din geldikten sonra yalnızca 78 yıl sürdü. Geniş çaplı dönüşüm için yeterli zaman yoktu. Son olarak, Maniheizm dinî göçebe Türk geleneğiyle büyük ölçüde

⁷² Elizabeth Endicott-West, "The Yüan Government and Society", *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke and Denis Twitchett, ss. 587-615, New York: Cambridge University Press, 1994, s.611; Çin'de devlet memurluğu sınavlarını başarıyla geçenlere chin-shih derecesi veriliyordu Ayrıca bkz. Endicott-West, *a.g.m.*, 1994, s.271-272.

uyumsuzdu. Ancak Maniheizm, Çinlilerden ayrı ve farklı bir din olma avantajına sahipti. Ayrıca, bu dini Uygurlara tanıtan güçlü Soğdlu tüccarlarla olan ilişkiyi de güçlendirdi. Maniheizm inancın dönüştürücü unsurlarını, Uygurları da şekillendiren Soğd ve Çin etkilerinden ayırmak zordu. Yine de hepsinin Uygur Kağanlığı içindeki dönüşüm sürecinde bir rol oynadığı açıktır. Bu etkiler, bir düzeyde entelektüelleşme, yerleşikleşme, atlı-göçebe kültürünün genel olarak yumuşaması ve sonunda Uygur Kağanlığı içinde bir miktar bölünmeye yol açtı. Bu faktörlerden bazıları, Uygurların terk etmeye başladığı atlı-göçebe Türk geleneğini sürdüren Kırgızlar tarafından nihai olarak yok edilmelerinde rol oynadı.

Kağanlığının düşüşü üzerine üç gruba ayrılan Uygurlar, farklı düzeylerde ve türlerde dönüşümler yaşadı. Tarihî süreçleri ayrışmasına rağmen mevzu bahis gruplar Uygur olarak adlandırılmaya devam etti. Yüksek düzeyde kültürlerarası temas, etnik karışım, yerleşikleşme ve yabancı dinlerin etkisiyle karşı karşıya kalmalarına rağmen Uygur kimliği direncini sürdürdü. Uygurlar, Tibet, Çin ve Soğd varlığının İç Asya'da giderek gerilemeye başlamasına rağmen onların tarihsel izlerini ve bu kültürel çeşitliliği deneyimledi ve Uygur kimliği bu etkiler altında şekillendi. Diasporaları döneminde, bazı Uygurlar kağanlık döneminde karşılaştıkları güçlü kültürel, dinî ve siyasi yapılarla etkileşimi sürdürdü: Maniheizm ve Soğd ve Çin kültürü. Bunlardan başka, Uygur gruplarının bazıları Tarım Havzası'nda Budizm, Nesturilik ve Hint-Avrupa kültürü tarafından şekillendirilmeye başlandı. Uygurların göçebe Türk geleneğinden dönüşümü bu dönemde daha da derinleşip kalıcı hâle geldi.

Çin'e giden Uygur mültecileri bölgede hayat alanı bulamadı ve 843'te Tang Çin orduları onları yok etti. Sonraki iki grup, on birinci yüzyılda Tangutlar tarafından etkisizleştirilmeden önce Gansu koridorunda ve en batıdaki Dunhuang kasabasında yaklaşık iki yüz yıl yaşadılar. Sürekli Çinlileşmenin yanı sıra Budizm'in artan etkisiyle de karşılaştılar. Son olarak, en uzun süre varlığını sürdüren Uygur grubu, Uygurların bugün yaşamaya devam ettiği Turfan çöküntüsüne taşındı ve Turfan Kağanlığı'nı kurdu. Turfan Uygurları, Hint-Avrupalı Toharlar ve Çin yerlileriyle karıştıklarında bölgedeki din ve kültürün koruyuculuğunu üstlendiler. Ayrıca tamamen yerleşik ve kentli Uygur grubu hâline geldiler. Turfan Uygurları Moğol hakimiyetine direniş göstermedi ve imparatorluk içinde gözde bir grup hâline geldi. Moğol İmparatorluğu içinde yazılı kültürün, bürokrasinin ve diplomasinin temsilciliğini üstlenen Uygurlar, Moğol idare tarzının ve yönetim geleneğinin sistematik hâle gelmesinde öncülüğü üstlenmiştir.

Kaynaklar

- Allsen, T. Thomas, "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13 Century", *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors*, ed. Morris Rossabi, ss. 43-79, Berkeley, 1983.
- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C.I, İstanbul, 1992.
- Barfield, Thomas, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757*, Cambridge, 1992.
- Barthold, Wilhelm, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, New Delhi, 1992.
- Beckwith, I. Christopher, *The Tibetan Empire in Central Asia*, Princeton, NJ, 1987.
- Biran, Michal, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*, New York, 2005.
- Bretschneider, Emil, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, London, 2005.
- Brose, Michael, "Uighurs and Technologies of Literacy", *Religion, Customary Law, and Nomadic Technology*, ed. Michael Gervers and Wayne Schlepp, ss.15-25. Toronto, 2000.
- Caferoğlu, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları", *Türkiyat Mecmuası*, 4/1, 1934, ss. 1-43.
- Ch'ang-Ch'un, *Travels of an Alchemist*. Translated by Arthur Waley. London, 1931.
- Dawson, Christopher, *Mission to Asia*, Toronto, 1980.
- Drompp, R. Michael, *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire: A Documentary History*, Leiden, 2005.
- Endicott-West, Elizabeth, "The Yüan Government and Society". In *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke and Denis Twitchett, ss. 587-615, New York: 1994.
- Ercilasun, B. Ahmet, Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lûgâtî't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara. 2014.
- Franke, Herbert, Twitchett, Denis, "Introduction" In *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1358*, ed. Herbert Franke ve Denis Twitchett, ss. 1-42. New York, 1994.
- Fu-Hsüeh, Yang, "On the Sha-Chou Uighur Kingdom", *Central Asiatic Journal* 38, no. 1, ss. 80-107, 1994.
- Fu, Ma, "The Tang Legacy on the Silk Road during the Uighur Era: Urbanisation in the Eastern Tianshan Region during the Ninth to Thirteenth Centuries." *Journal of the Royal Asiatic Society* 34/2, 2024, ss.377-393.
- Golden, B. Peter, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden, 1992.
- Hudud-al-Alam: The Regions of the World, A Persian Geography, 982 AD.*, Çev., ve ed. V. Minorsky. Cambridge, 1982.
- İzgi, Özkan, "Uygurlardaki Vergilere Ait Bazı Düşünceler", IX. *Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım*. Ankara, 1988.
- İzgi, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

- Juvaini, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik, *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, Çev. J.A. Boyle. Seattle, 1997.
- Kemaloğlu, İlyas, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizgöçleri*, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, ss. 29-68, İstanbul, 2016.
- Lieu, N.C. Samuel, *Manichaeism in Central Asia and China*, Leiden, 1998.
- Mackerras, Colin, "Uygur-Tang Relations, 744-840", *Central Asian Survey* C.. 19, S. 2, 2000, ss. 223-234.
- Mahmud Al-Kashgari, *Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lughat at-Turk) Part I*, çev. Robert Dankoff, Duxbury, 1982.
- Millward, A. James, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, New York, Columbia 2007.
- Morgan, David, *The Mongols*. Maiden, MA, 1990.
- Moriyasu, Takao, "The Sha-chou Uighurs and the West Uighur Kingdom", *Acta Asiatica: Bulletin of the Institute of Eastern Culture* 78, 2000, ss. 28-48.
- Russell-Smith, Lilla, *Uygur Patronage in Dunhuang: Regional Art Centres on the Northern Silk Road In the Tenth and Eleventh Centuries*. Leiden, 2005.
- Shimin, Geng, "Uighur Kingdom of Kocho", in *History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, Pt. ed. M.S. Asimov ve CE. Bosworth*, Paris 1998.
- Soucek, Svat, *A History of Inner Asia*. New York, 2000.
- The Secret History of the Mongols, The Origin of Chingis Khan*. Adapted by Paul Kahn. Boston: 1998.
- Twitchett, Denis ve Tietze, Klaus Peter, "The Liao", In *The Cambridge History of China, Vol. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, ed. Herbert Franke ve Denis Twitchett, ss. 43-153, New York, 1994.
- Vaissière, de la Étienne, *Sogdian Traders: A History*, çev. James Ward, Leiden, 2005.
- Ruysbroek, Willem van, Woodville, Rockhill William, Giovanni, da Pian del Carpine, *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-55*, London 1900.
- Wittfogel, A. Karl, Chia-Sheng Feng, *History of Chinese Society: Liao (907-1125)*, Philadelphia: 1949.

Extended Summary

During the period when the Uyghur Khaganate was disintegrating in the steppe, modern Mongols were divided into three main groups. This period of Inner Asian history was particularly complex. In many ways, a 350-year epoch of turmoil led to the Mongol imperial period. The Tang Dynasty was already in decline under the Uyghur Khaganate. The Tang Dynasty officially collapsed in 907, following the decline of the influence of the Uyghurs and Tibetans. In the power vacuum in Inner Asia in the second half of the ninth century, the Tochars and Sogdians temporarily appeared as the heirs of the Turfan Tarim basin. Upon the collapse of the Khaganate, the Uyghurs migrated towards the eastern region. Meanwhile, Turkic tribes who converted to Islam took control of Inner Asia and the western part of the Tarim basin. The Uyghurs took different political positions and reshaped their identity according to this growing regional complexity. Their new identity was shaped by three factors: Manichaeism, Sogdian, and Chinese culture. Indeed, these influences on the Uyghurs strengthened during the diaspora period, and Buddhism, Nestorians, and Indo-European culture in the Tarim basin blended with Uyghur culture.

The transformation of the Uyghurs from nomadic Turkic traditions took shape in the tenth century. In the politically unstable Turfan-Agricultural basin and the Hexi corridor, the Uyghur tribes' survival depended on their ability to adapt to the powerful cultural elements in the region. Yet despite this change, they continued to be identified as Uyghurs. They lived in the Gansu corridor and a little to the west in Dunhuang for about 200 years before being conquered by the Tibetan-Burma Tanguts in the mid to late 1020s and late 1060s or early 1070s. The Tanguts were southwest of the Gansu corridor and began to dominate the region in the eleventh century. Thus, The Uyghurs were divided into Gansu Uyghurs and Turfan Uyghurs. The two Uyghur groups were geographically very close to each other and survived for almost the same era. They also experienced similar transformations and had minimal available resources for both groups. Finally, the most extended surviving Uyghur group moved to the Turfan region. It established the Turfan Khaganate, which did not fall until 1284, seventy years after its submission to the Mongol empire. The Turfan Uyghurs are part of the historical heritage of the modern Uyghurs residing in Turfan. Moreover, much of the literature on the Uyghurs until the Mongol empire focused on the Turfan group, as it was the longest-surviving political group. The transition of the Uyghurs to Mongol rule began, in a sense, with the arrival of the Kara Hitays, who controlled the region until the Mongol period. As the first community to voluntarily submit to Mongol rule, the Uyghurs quickly gained favor in the Mongol imperial system and became the executors of imperial diplomacy and literacy. In a way, this is to ignore the character of the Uyghur population. Only exceptional Uyghurs were able to assume administrative roles. However, these exceptional Uyghurs also instilled and transmitted some critical elements of Uyghur culture to the Mongol empire. Indeed, it was now the Uyghurs' turn to shape the Mongols, who embodied the nomadic tradition. Most studies on the Uyghurs focus on

an isolated group or period of the Uyghurs. The field of history is about understanding change over time, and these specific and isolated studies have not developed a context and understanding of the Uyghurs as a people. It sheds new light on the transformation of the Uyghurs from their roots in the nomadic Turkic tradition to the cultured rulers of the Mongol empire. The first step in understanding the Uyghur transformation is to explore their origins: the nomadic Turkic tradition that began when they were a tribe in the Turkic Khaganate in the sixth and eighth centuries. The nomadic identity of the Uyghurs could be understood in part through the history of the Turkic Khaganate. This consisted of the tribe structure, the nomadic lifestyle, the nomadic strategy, and the shamanic religious tradition. Indeed, this period was the basis for the study that could then be compared with all the transformations that led to their role as cultured rulers in the Mongol empire.

Upon the fall of the Uyghur Khaganate, they split into three main groups and dispersed. Each group achieved varying degrees of success in their survival and experienced different levels and transformations. Although these groups transformed in various ways and did not survive, they all identified as Uyghurs and faced increasing intercultural contact, ethnic mixing, sedentarization, and the influence of foreign religions. The period of the Uyghur diaspora was complicated by the gradual decline of Tibetan, Chinese, and Sogdian presence in Inner Asia, leaving a complex and diverse cultural imprint. Uyghurs experienced this cultural diversity, which shaped their identity. During their diaspora, some Uyghurs continued to experience the influences they had encountered during the kaganate: Manichaeism, Sogdian, and Chinese culture. However, some Uyghur groups began to be shaped by Buddhism, Nestorianism, and Indo-European culture in the Tarim basin. During this period, the Uyghur transformation from the nomadic Turkic tradition became more profound and permanent.